

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน

นาฏศิลป์ ๓

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ผู้เรียบเรียง

นางธิดารัตน์ ภักดีรักษ์ ศษ.บ. (ดุริยางค์ไทย)

ผู้ตรวจ

นางวรพรรณ กิรานนท์ ศษ.บ. (นาฏศิลป์ไทย), ค.ม. (อุดมศึกษา)
นายชรินทร์ พรหมรักษ์ ศศ.บ. (บริหารการศึกษา), ศศ.ม. (นาฏศิลป์ไทย)
นางอุมาภรณ์ กล้าหาญ ค.บ. (ดนตรีศึกษา), ศศ.ม. (ดนตรี)

บรรณาธิการ

นางสุขุมาลย์ มณฑปใหญ่ ศษ.บ. (นาฏศิลป์ไทย), ศศ.ม. (ศิลปะการแสดง)
นางสาวสุชาดา วราหพันธ์ กศ.บ. (สังคมศึกษา), ค.ม. (พื้นฐานการศึกษา)

ปีที่พิมพ์ ๒๕๖๓ พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม ISBN 978-616-07-2001-9

จัดพิมพ์โดย บริษัท สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด

๑ ฝ่ายการตลาด, ฝ่ายการเงินและบัญชี, ฝ่ายผลิตและจัดส่ง :

๖๙/๑๐๙ หมู่ ๑ ซ.พระแม่การุณย์ ต.บ้านใหม่ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี ๑๑๑๒๐

โทร. ๐-๒๕๕๔-๕๕๕๙, ๐-๒๕๕๔-๕๕๕๓, ๐-๒๕๖๑-๕๕๕๐-๒

โทรสาร ๐-๒๕๖๑-๕๕๕๓, ๐-๒๕๕๒-๒๓๑๓

๒ ฝ่ายวิชาการ :

๘๗/๑๒๒ ถ.เทศบาลสงเคราะห์ แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทร. ๐-๒๕๕๔-๕๕๑๘-๒๐, ๐-๒๕๕๓-๘๖๖๘-๙ โทรสาร ๐-๒๕๕๐-๒๙๒๓

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ ลิขสิทธิ์เป็นของบริษัท สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด

คำนำ

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน **นาฏศิลป์ ๓** เล่มนี้ ได้เรียบเรียงขึ้นสำหรับนักเรียน
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดยยึดมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ (นาฏศิลป์)
สาระที่ ๓ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ แบ่งออกเป็น ๖ หน่วยการเรียนรู้ ประกอบด้วย **โขน สร้างสรรค์นาฏศิลป์
สู่ชีวิตประจำวัน นาฏยศัพท์และภาษาท่า การแสดงนาฏศิลป์ไทย การแสดงนาฏศิลป์พื้นเมือง
และบทบาทของนาฏศิลป์และละครกับชีวิต** ซึ่งในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ได้จัดเนื้อหาให้มีความ
สอดคล้องต่อเนื่องกัน เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ดีและเกิดทักษะ ตลอดจนได้พัฒนาความรู้และ
กระบวนการทางนาฏศิลป์มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีความสุข และรักที่จะเรียนรู้
นาฏศิลป์ในระดับสูงต่อไป

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน **นาฏศิลป์ ๓** เล่มนี้ จะอำนวยความสะดวกต่อ
ผู้สอนที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาเต็มตามศักยภาพและบรรลุ
ตามเป้าหมายของหลักสูตร

ฝ่ายวิชาการ บริษัท สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด
มกราคม ๒๕๖๓

สารบัญ

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑

โขน..... ๒

โขน..... ๓

กิจกรรมส่งเสริมความรู้..... ๓๐

คำถามพัฒนาการคิด..... ๓๐

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒

สร้างสรรค์นาฏศิลป์สู่ชีวิตประจำวัน..... ๓๑

องค์ประกอบของนาฏศิลป์..... ๓๒

โครงสร้างของละคร..... ๓๖

การออกแบบเครื่องแต่งกายและสร้างอุปกรณ์การแสดง..... ๔๑

กิจกรรมส่งเสริมความรู้..... ๔๖

คำถามพัฒนาการคิด..... ๔๖

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๓

นาฏยศัพท์และภาษาท่า..... ๔๗

นาฏยศัพท์และภาษาท่า..... ๔๘

กิจกรรมส่งเสริมความรู้..... ๖๕

คำถามพัฒนาการคิด..... ๖๕

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๔

การแสดงนาฏศิลป์ไทย..... ๖๖

นาฏศิลป์ไทย	๖๗
ร่ายมาตรฐาน	๑๐๗
กิจกรรมส่งเสริมความรู้	๑๒๕
คำถามพัฒนาการคิด	๑๒๕

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๕

การแสดงนาฏศิลป์พื้นเมือง..... ๑๒๖

นาฏศิลป์พื้นเมือง	๑๒๗
กิจกรรมส่งเสริมความรู้	๑๔๕
คำถามพัฒนาการคิด	๑๔๕

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๖

บทบาทของนาฏศิลป์และละครกับชีวิต..... ๑๔๖

นาฏศิลป์และละครกับชีวิต	๑๔๗
ความสัมพันธ์ระหว่างนาฏศิลป์กับวรรณคดีไทย	๑๔๙
การอนุรักษ์นาฏศิลป์ไทย	๑๕๕
กิจกรรมส่งเสริมความรู้	๑๕๘
คำถามพัฒนาการคิด	๑๕๘

บรรณานุกรม..... ๑๕๙

❖ แผนผังแสดงสาระการเรียนรู้ ❖

โขน

บทเรียนนี้สอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

มาตรฐาน ศ.๓.๑ เข้าใจและแสดงออกทางนาฏศิลป์อย่างสร้างสรรค์ วิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์คุณค่านาฏศิลป์ ถ่ายทอดความรู้สึก ความคิดอย่างอิสระ ชื่นชม และประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

ตัวชี้วัด : สิ่งที่นักเรียนพึงรู้และปฏิบัติได้

ศ.๓.๑ (๑) ระบุโครงสร้างของบทละครโดยใช้ศัพท์ทางการละคร

แนวคิด

โขนเป็นนาฏศิลป์ชั้นสูงของไทย ผู้แสดงต้องสวมหัวโขนปิดหน้าทั้งหมดจึงจำเป็นต้องมีคนพากย์และเจรจาแทนผู้แสดง

สาระการเรียนรู้

โขน

จุดประสงค์การเรียนรู้

- ๑. บอกที่มาและประเภทของโขนได้
- ๒. บอกลักษณะการแต่งกายของโขนได้
- ๓. จำแนกบทพากย์และเจรจาได้
- ๔. เปรียบเทียบและวิเคราะห์การแสดงโขนได้

โขน

๓

โขน

โขน เป็นการแสดงนาฏศิลป์ชั้นสูงที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่เดิมผู้แสดงต้องสวมหัวโขนปิดหน้าทั้งหมด จึงต้องมีผู้ออกเสียงแทนผู้แสดงเรียกว่า คนพากย์และเจรจา ต่อมาได้วิวัฒนาการให้ผู้แสดงที่เป็นตัวพระและตัวนางไม่ต้องสวมหัวโขน สวมเครื่องประดับศีรษะแทน แต่ยังคงให้มีคนพากย์และเจรจาเช่นเดิม

โขนได้รับการยกย่องเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้พิจารณาและประกาศให้ขึ้นบัญชีการแสดงโขนในประเทศไทย “Khon, masked dance drama in Thailand” เป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติอย่างเป็นทางการ จากการประชุมคณะกรรมการร่วมระหว่างรัฐบาล เพื่อสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ครั้งที่ ๑๓

โขน

ที่มาของคำว่าโขน

คำว่า “**โขน**” ไม่เคยปรากฏหลักฐานอธิบายว่าเป็นคำที่บัญญัติขึ้นในภาษาไทย หรือเป็นคำที่มาจากภาษาอื่น นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้สันนิษฐานว่ามาจาก ๓ ภาษาด้วยกัน คือ

๑. **โขนในภาษาเบงกาลี** มีสำเนียงใกล้เคียงกับไทย คือคำว่า โขละหรือโซล บางทีเขียนเป็น โขพะ อธิบายว่า “โซล” เป็นชื่อของเครื่องดนตรีเครื่องหนึ่งของฮินดู รูปร่างเหมือนมฤทังกะ ที่แปลว่า ตะโพน

๒. **โขนในภาษาทมิฬ** มีสำเนียงใกล้เคียงกับคำว่า โกลหรือโกลัม หมายถึง การประดับตกแต่งตัวตามลักษณะของเพศให้รู้ว่าเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย

๓. **โขนในภาษาอูรดู** มีคำอยู่คู่หนึ่งคือ “ซุรุต ควาน” ซุรุต หมายถึง ตุ๊กตาหรือหุ่น ควานหรือโขน หมายถึง ผู้อ่านหรือผู้ขับร้องแทนตัวตุ๊กตาหรือหุ่น

กำเนิดโขน

โขนปรับปรุงและพัฒนาจากการแสดง ๓ ประเภท คือ การเล่นกระบี่กระบอง การเล่นหนังใหญ่ และการเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ โดยรวมเอาวิธีการเล่น วิธีการแต่งกาย ท่าเต้น คำพากย์ คำเจรจา มาปรับใช้ในการแสดง

๑. กระบี่กระบอง คนไทยในสมัยโบราณจำเป็นต้องฝึกหัดวิชาการใช้อาวุธไว้เพื่อต่อสู้กับข้าศึกและเพื่อป้องกันตนเอง อาวุธที่ใช้ต่อสู้มีทั้งอาวุธสั้นและอาวุธยาว รวมทั้งเครื่องกำบังตัว เช่น กระบอง ไม้พลอง ดาบ กระบี่ ทวน โล่ เขน ดั้ง เป็นต้น เรียกว่า วิชากระบี่กระบอง เป็นวิชาที่ต้องฝึกหัดให้คล่องแคล่วชำนาญจนเกิดเป็นศิลปะ มีแบบแผนแห่งการใช้อาวุธแต่ละชนิดเรียกว่า เพลง เช่น เพลงกระบี่ เพลงดาบ เพลงทวน เพลงอาวุธที่กำหนดไว้สมัยโบราณจึงระบุไว้เป็น เพลงรำ เพลงรบ เป็นต้น และกำหนดให้มีการเป่าปี่และตีกลองให้เข้าจังหวะในการฝึกซ้อมด้วย

นอกจากจะฝึกการใช้อาวุธไว้เพื่อเป็นศิลปะในการป้องกันตัวแล้ว การเล่นกระบี่กระบอง ยังเป็นการแสดงอวดฝีมือและนำไปแสดงเป็นมหรสพเพื่อความบันเทิงอีกด้วย ศิลปะแห่งการรำ เพลงอาวุธดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นต้นแบบระบำที่เรียกว่า “วีรชัย” ซึ่งได้นำมาใช้ในการแสดงโขนหลายตอน เช่น ตอนตรวจพลยกทัพ ตอนแสดงการรบ เป็นต้น

๒. หนังใหญ่ หนังใหญ่เป็นมหรสพที่ได้รับความนิยมของชาวไทยในสมัยโบราณ ตัวหนังใช้แผ่นหนังวัวลากลวดลายวิจิตรงดงามเป็นรูปตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ มีไม้ผูกทาบตัวหนังไว้ทั้งสองข้าง เพื่อให้ตัวหนังตั้งตรง ไม้ที่ผูกทาบจะมีคันย่นยาวพันลงมาใต้ตัวหนังทั้งสองข้าง เพื่อให้ผู้เชิดใช้มือทั้งสองจับและยกได้ถนัด

การเล่นหนังใหญ่จะปลูกโรงชิงจ้อโดยใช้ไม้ไผ่ปักเป็นเสา ๔ ต้น และใช้ผ้าขาวซึ่งเป็นจ้อจุดได้และก่อไฟขึ้นไว้ เพื่อให้เห็นเงาตัวหนังมาติดอยู่ที่จอผ้าขาว คนเชิดหนังเชิดโดยชูตัวหนังให้พ้นศีรษะ ทำท่าทางการพากย์ซึ่งมีคนพูดแทน เรียกว่า “คนพากย์” ซึ่งต้องเป็นผู้ที่รอบรู้เรื่องที่จะเล่นได้ดีและเป็นกวีในตัวเอง เพราะต้องพากย์เป็น “คำฉันทและกาพย์” บางตอนก็ใช้วิธีเจรจาด้วยสัมผัสคล้องจองที่เรียกว่า “ร่ายยาว” นิยมเล่นในตอนที่รบกันเท่านั้น เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงคือเพลงหน้าพาทย์ ไม่มีเพลงสำหรับขับร้อง

๓. ชักนาคดึกดำบรรพ์ การเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์นี้มีพรรณนาไว้ในกฎมณเฑียรบาล สมัยอยุธยาตอนกลางกล่าวถึงพระราชพิธีอินทราภิเษกฯ ให้ตั้งเขาพระสุเมรุ เขาอินสิทธ เขายุคณธร เขากรวิก เขาไกรลาส นาค ๗ เศียร เกี่ยวพระสุเมรุนอกสนาม ตำรวจเล็กแต่งตัวเป็นนุสร มหาเล็กแต่งเป็นเทพดาและวานร โดยอสุรชกหัว เทพดาชักหาง วานรอยู่ปลายหาง การเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ในพระราชพิธีอินทราภิเษกนี้แม้จะไม่มีตำนานกล่าวไว้ชัดเจน แต่ก็พอจะสันนิษฐานว่าพระมหากษัตริย์ไทยคงได้แบบแผนมาจากขอม เพราะปรากฏหลักฐานชัดเจนในทางลักษณะและแบบของโบราณวัตถุ ดังเห็นได้จากรูปรางค์แบบขอมที่สร้างขึ้นไว้ในวัดพระรามและวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิวัฒนาการของโขน

การแสดงโขนในช่วงแรกสันนิษฐานว่า เล่นกันกลางสนามเช่นเดียวกับ “ชักนาคดึกดำบรรพ์” ต่อมาเมื่อคิดปลูกโรงให้เล่นและพัฒนาวิธีแสดงต่าง ๆ จึงได้มีบัญญัติศัพท์ตามลักษณะที่แสดงนั้น ๆ ดังนี้

๑. โขนกลางแปลง คือ การเล่นโขนบนพื้นดิน ณ กลางสนาม ไม่ต้องสร้างโรง มีการตั้งเตียงไว้คนละฝ่าย คือ ฝ่ายพลับพลาและฝ่ายลงกา การแสดงมีเพียงการยกทัพและการรบเป็นหลักดนตรีที่บรรเลงใช้แต่เพลงหน้าพาทย์ ไม่มีมโหรีร้อง มีมโหรีพากย์และเจรจาเท่านั้น ใช้วงปี่พาทย์บรรเลง ๒ วง และมีโกร่งสำหรับตีเพื่อให้จังหวะ

โขนกลางแปลง

๖

๒. โขนนั่งราวหรือโขนโรงนอก

คือ การแสดงบนโรงไม่มีเตียง แต่มีราวพาดตามส่วนยาวของโรง ตรงหน้าฉากมีช่องทางให้ผู้แสดงเดินได้รอบราว เมื่อตัวโขนแสดงบทของตนแล้วก็ไปนั่งประจำบนราว สมมุติเป็นเตียงหรือที่นั่งประจำตำแหน่ง ไม่มีการขับร้อง มีเพียงการพากย์และเจรจาเท่านั้น ปีพาทย์บรรเลงเพลงหน้าพาทย์ใช้วงปีพาทย์ ๒ วง ตั้งหัวโรงวงหนึ่งและตั้งท้ายโรงวงหนึ่ง เรียกว่า วงหัว วงท้าย

โขนนั่งราวหรือโขนโรงนอกนี้อาจเรียกว่า **โขนนอนโรง** คือ ในเวลาบ่ายก่อนถึงวันแสดงปีพาทย์บรรเลงโหมโรง เหล่าโขนจะออกมากระทุ้งเสาตามจังหวะที่กลางโรง แล้วแสดงตอนพระพิราพออกเที่ยวป่าจับสัตว์กินเป็นอาหาร พระรามหลงเข้าสวนพวาทองของพระพิราพแล้วก็หยุดแสดง วันรุ่งขึ้นจึงแสดงตามตอนที่จัดไว้

โขนนั่งราวหรือโขนโรงนอก

ที่มา : http://www.artbangkok.com/pic_thumbnail/thumb141209165622.jpg

โขนหน้าจอ

ที่มา : <http://oknation.nationtv.tv/blog/assada999/2009/11/17/entry-3>

๓. **โขนหน้าจอ** คือ โขนที่เล่นตรงหน้าจอที่ขึงไว้สำหรับเล่นหนังใหญ่ ลักษณะจอหนังแต่เดิมใช้ผ้าขาวโปร่งชนิดหยาบเป็นแผ่นกลาง ส่วนนอกใช้ผ้าดิบเนื้อหนาเย็บติดผ้าขาวผืนบางและริมผ้าดิบใช้ผ้าสีแดงกับสีน้ำเงินเย็บติดเป็นวงรอบนอกตกแต่งประดับประดาให้สวยงาม ต่อมาภายหลังทำเป็นจอแขวะ คือ เจาะผ้าดิบทั้งสองข้างเป็นช่องประตูเข้าออก แล้วทำเป็นรูปซุ้มประตู ด้านหนึ่งเขียนเป็นรูปปราสาท สมมุติเป็นกรุงลงกา อีกด้านหนึ่งเขียนเป็นพลับพลาของพระราม การแสดงโขนหน้าจอมีบทร้องด้วยถ้อยคำไพเราะและมีการพากย์เจรจาเช่นเดิม

๗ โขน

๗

๕. **โขนโรงใน** คือ การแสดงที่นำการแสดงโขนกับละครในมาผสมกัน มีทั้งทำรำเดิน มีบทพากย์และเจรจาตามแบบโขน และนำเพลงร้อง เพลงประกอบกิริยาตามแบบละครในมาผสมเข้าด้วยกัน เป็นศิลปะแห่งการเล่นโขนภายในราชสำนักที่งดงามยิ่ง เดิมใช้วงปีพาทย์บรรเลง ๒ วง ภายหลังใช้เพียงวงเดียว

โขนโรงใน

ที่มา : http://2.bp.blogspot.com/_JFHJsi4zjDw/Sotmx3L19xI/AAAAAAAAADo/GNr3x1QcTo/s400/โขน.jpg

๕. **โขนฉาก** คือ การแสดงโขนที่มีผู้คิดฉากประกอบขึ้นให้เข้ากับเหตุการณ์และสถานที่ซึ่งสมมุติไว้ในท้องเรื่อง การแสดงจะแบ่งเป็นฉากแบบเดียวกับละครดึกดำบรรพ์ แต่วิธีแสดงเป็นแบบโขนโรงใน และใช้วงปีพาทย์เช่นเดียวกับโขนโรงใน

โขนฉาก

ที่มา : <http://www.siamganesha.com/osotho/osotho5/4.jpg>

เรื่องสำหรับเล่นโขน

เรื่องที่น่ามาเล่นโขนแต่เดิมไม่มีหลักฐานว่าเคยเล่นเรื่องใดมาบ้าง แต่เรื่องที่ยิยมเล่นและเป็นที่รู้จักจนถึงสมัยนี้ คือ รามเกียรติ์ ซึ่งเป็นบทนาฏกรรมด้วยสำนวนคำประพันธ์ต่าง ๆ นำมาแสดงเป็นบางตอนหรือทั้งเรื่อง เช่น ตอนนางลอย ตอนจองถนน เป็นต้น

หัวโขน

โขนเป็นนาฏกรรมที่ผู้แสดงต้องสวมหัวโขน การแสดงโขนนั้นจะแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายพระรามเรียกว่า “ฝ่ายพลับพลา” กับฝ่ายทศกัณฐ์และสัมพันธมิตรเรียกว่า “ฝ่ายลงกา”

ลำดับชั้นในการจัดกองทัพอ

ฝ่ายพลับพลา จัดลำดับชั้นดังนี้

๑. พระใหญ่ เช่น พระราม
๒. พระน้อย เช่น พระลักษมณ์
๓. พญาวานร เช่น สุกริพ องคต หนุมาน
๔. สิบแปดมงกุฏ เช่น เกยูร มายูร เกสรทมาลา
๕. เตียวเพชร เช่น โชติมุข ปิงคลา มากัญจวิก
๖. จังเกียง
๗. เชนลิง เช่น เหล่าพลลิง

หนุมาน

ฝ่ายลงกา จัดลำดับชั้นดังนี้

๑. ยักษ์ใหญ่ เช่น ทศกัณฐ์
๒. ยักษ์น้อย เช่น กุมภกรรณ อินทรชิต
๓. ยักษ์ต่างเมือง เช่น ไมยราพ แสงอาทิตย์ สัทธาสูร
๔. ยักษ์เสนา เช่น มโหธร เปาวนาสูร
๕. เสนายักษ์ เช่น กาลสูร การุณราช
๖. เชนยักษ์ เช่น เหล่าพลยักษ์

ทศกัณฐ์

ประเภทของหัวโขน

การแบ่งประเภทของหัวโขนแบ่งได้กว้าง ๆ ดังนี้

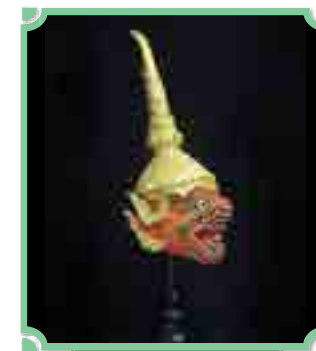
ฝ่ายพลับพลา แบ่งตามชนิดได้ดังนี้

๑. มงกุฏยอดบัว เช่น พาลี สุกริพ
๒. มงกุฏยอดชัย หรือยอดแหลม เช่น ชมพูพาน ชามพูวราช
๓. มงกุฏยอดสามกลีบ เช่น องคต
๔. ไม่มีมงกุฏแต่เป็นพญาวานร เช่น หนุมาน
๕. ไม่มีมงกุฏแต่เรียกมงกุฏ คือ นิลพัท วานรสิบแปดมงกุฏ
๖. ไม่มีมงกุฏแต่ใส่ผ้าตะบิตโพกศีรษะ (ผ้าโพกศีรษะบิดเป็นเกลียว เช่น ตรีเพชร)
๗. หัวเชนลิงและตัวตลกฝ่ายลิง

ตัวอย่างหัวโขน

พาลี

สุกริพ

ชามพูวราช

นิลพัท

๑๐

ฝ่ายลงกา แบ่งตามชนิดได้ดังนี้

๑. มงกุฎยอดกระหนก เช่น ไมยราพ
๒. มงกุฎยอดจีบ เช่น พญาขร สัทธาสุร
๓. มงกุฎยอดหางไก่ เช่น วิรุญจำบัง บรรลัยจักร มหามัยักษ์
๔. มงกุฎยอดน้ำเต้า เช่น พิเภก
๕. มงกุฎยอดน้ำเต้ากลม เช่น เปาวนาสุร
๖. มงกุฎยอดน้ำเต้าเฟือง เช่น บรรลัยกัลป์
๗. มงกุฎยอดกาบไผ่ เช่น ทศคีรีวัน ทศคีรีธร
๘. มงกุฎยอดสามกลีบ เช่น มารীศ
๙. มงกุฎยอดหางไหล เช่น ตรีเมฆ
๑๐. มงกุฎยอดนาค เช่น มังกรกัณฐ์
๑๑. มงกุฎตามหัวหรือหน้า เช่น ทศกัณฐ์ มี ๑๐ หน้า ตรีเศียร มี ๓ หน้า
๑๒. ไม่มีมงกุฎ เช่น กุมภกรรณ
๑๓. หัวโล้น เช่น เสนายักษ์ทั่วไป
๑๔. หัวเขนยักษ์และตัวตลกฝ่ายยักษ์

ตัวอย่างหัวโขน

โขน

๑๑

ลักษณะปากและตาของหัวโขน แบ่งได้ดังนี้

ประเภท ลักษณะ	หัวโขนประเภทลิง (ฝ่ายพลับพลา)	หัวโขนประเภทยักษ์ (ฝ่ายลงกา)
ลักษณะตา	๑. ตาโพล่ง มีลักษณะตาทั้งสองข้างเป็น ทรงกลม	๑. ตาโพล่ง มีลักษณะตาทั้งสองข้างเป็นทรงกลม ๒. ตาจระเข้ มีลักษณะตาเป็นทรงรีรูปไข่ เปลือกตาบน โค้งลงตาล่างเล็กน้อย
ลักษณะปาก	๑. ปากหุบ มีลักษณะริมฝีปากชิดกัน ๒. ปากอ้า มีลักษณะการอ้าปาก เห็นฟัน และเขี้ยวมากกว่าปากหุบ	๑. ปากแฉะ มีลักษณะแฉะปาก แยกเขี้ยว ๒. ปากขบ มีลักษณะขบเขี้ยวริมฝีปากล่างเข้าไปในปาก

ฝ่ายพลับพลา แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

๑. ตาโพล่ง ปากหุบ เช่น สัตพลี องค์ดต
๒. ตาโพล่ง ปากอ้า เช่น หนุมาน นิลพัท

องค์ดต

หนุมาน

๑๒

ฝ่ายลงกา แบ่งเป็น ๔ จำพวก คือ

๑. ตาโพลง ปากแฉะ เช่น ทศกัณฐ์
กุมภกรรณ

ทศกัณฐ์

๒. ตาโพลง ปากขบ เช่น อินทรชิต รามสูร

อินทรชิต

๓. ตาจระเข้ ปากแฉะ เช่น พิเภก

พิเภก

๔. ตาจระเข้ ปากขบ เช่น ไมยราพ
มังกรกัณฐ์

ไมยราพ

◆ โขน

๑๓

การแต่งกาย

การแต่งกายของโขนแต่งกายชุดยืนเครื่อง สีที่ใช้เป็นสีเดียวกับหัวโขนแสดงถึงสีกายของตัวละครนั้น ๆ แบ่งเป็น ตัวพระ ตัวนาง (รวมทั้งเทพ) ตัวยักษ์ ตัวลิง ซึ่งแต่เดิมตัวพระและตัวนางต้องสวมหัวโขนด้วย ภายหลังสวมเครื่องประดับศีรษะเท่านั้นเช่นเดียวกับละครใน

ตัวพระ

ตัวนาง

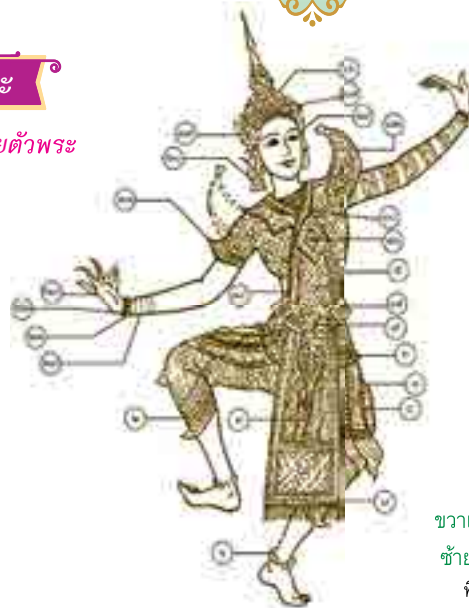
ตัวยักษ์

ตัวลิง

ตัวพระ

เครื่องแต่งกายตัวพระ

ขวาแสดงเสื้อแขนสั้น ไม่มีอินทธรณู
ซ้ายแสดงเสื้อแขนยาว มีอินทธรณู
ที่มา : โขนของนายธนิต อยู่โพธิ์

แสดงชนิดของเครื่องแต่งกายตามหมายเลข

๑. กำไลข้อเท้า	๑๒. อินทธรณู
๒. สนับเพลลา	๑๓. พาหุรัด
๓. ผ้าถุง ในวรรณคดีเรียกว่า ภูษา หรือพระภูษา	๑๔. สังวาล
๔. ห้อยข้าง หรือเจียรระบาต หรือชายแครง	๑๕. ตาบทิศ
๕. เสื้อ ในวรรณคดีเรียกว่า ฉลององค์	๑๖. ชฎา
๖. รัตสะเอว หรือรัตองค์ หรือรัตพัสดร์	๑๗. ดอกไม้เพชร (ซ้าย)
๗. ห้อยหน้า หรือชายไหว	๑๘. จอนหู ในวรรณคดีเรียกว่า กระเจี๊ยก หรือกระเจี๊ยกจร
๘. สุวรรณกระถอบ	๑๙. ดอกไม้ทัด (ขวา)
๙. เข็มขัด หรือปั้นเหน่ง	๒๐. อุบะ หรือพวงดอกไม้ (ขวา)
๑๐. กรองคอ หรือนวมคอ ในวรรณคดีเรียกว่า กรองคอ	๒๑. ชำมรงค์
๑๑. ตาบนหน้า หรือตาบนทับ ในวรรณคดีเรียกว่า ทับทรวง	๒๒. แหวนรอบ
	๒๓. ปะวะหล้า
	๒๔. กำไลแผง ในวรรณคดีเรียกว่า ทองกร

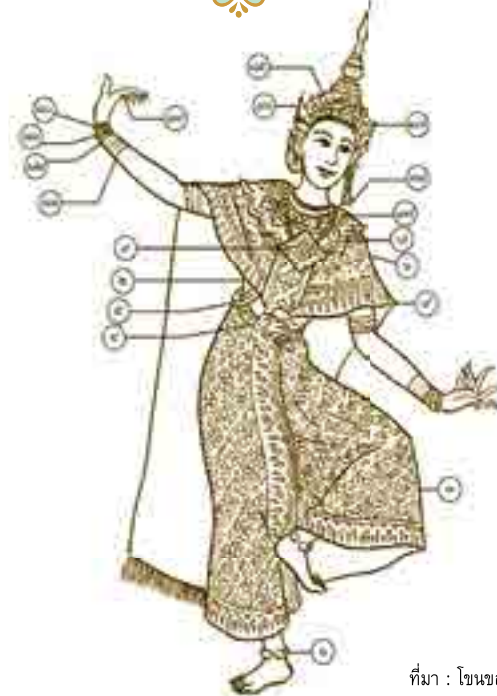
หมายเหตุ บางครั้งไม่จำเป็นต้องแต่งครบทุกชิ้นตามที่ระบุ

โขน

๑๕

ตัวนาง

เครื่องแต่งกายตัวนาง

ที่มา : โขนของนายธนิต อยู่โพธิ์

แสดงชนิดของเครื่องแต่งกายตามหมายเลข

๑. กำไลเท้า	๑๐. แหวนรอบ
๒. เสื้อในนาง	๑๑. ปะวะหล้า
๓. ผ้าถุงนาง ในวรรณคดีเรียกว่า ภูษา หรือพระภูษา	๑๒. กำไลตะขาบ
๔. เข็มขัด	๑๓. กำไลสวม ในวรรณคดีเรียกว่า ทองกร
๕. สะอึ่ง	๑๔. ชำมรงค์
๖. ผ้าห่มนาง	๑๕. มงกุฏ
๗. นวมนาง ในวรรณคดีเรียกว่า กรองคอ หรือสร้อยนวม	๑๖. จอนหู ในวรรณคดีเรียกว่า กระเจี๊ยก หรือกระเจี๊ยกจร
๘. จี๋นาง หรือตาบนทับ ในวรรณคดีเรียกว่า ทับทรวง	๑๗. ดอกไม้ทัด (ซ้าย)
๙. พาหุรัด	๑๘. อุบะ หรือพวงดอกไม้ (ซ้าย)

หมายเหตุ บางครั้งไม่จำเป็นต้องแต่งครบทุกชิ้นตามที่ระบุ